

Kitap Tanıtma:

İRFAN TOVHİTİYEF, *Siyâset-i Pulî - Mâlî-i Timur ve Hânedân-ı û ve Sikkhâ-yi Anhâ* (Timur ve Hanedanı Mensuplarının Para-Maliye Politikaları ve Kestirdikleri Sikkeler), bekuşes: Behmen Ekberî, Kitabhâne-i Buzurg-i Âyetullah el-Uzmâ-yi Mar'aşî-i Necefi-i Kum, çâp-ı evvel, 1377 (1998), 116 ss., ISBN – 964-6122-31-4.

Timur'un insanları dehşete düşüren seferlerinden sonra ele geçirilen ülkelerde zamanla yeniden düzen sağlanmıştı. O ve halefleri hâkim oldukları ülkeleri bayındır bir hale getirmek ve halkın refahını sağlayabilmek için zirai ve ticarî faaliyetlerin teşvik edilmesi ve istikrarın sağlanması gerektiğinin farkında idiler. Timur zamanında imar faaliyetlerinin yanında tarım da ihmal edilmiş değildi. *Zafernâme* müellifi Yezdî'ye göre "Timur'un ülke dâhilinde işlenebilecek hiçbir yerin boş kalmasına gönlü razı değildi". Bu maksatla o, ele geçirilen ülkelerden pek çok insanı göçürerek, o zamana kadar iskân edilmemiş olan bazı yerleri iskâna açmış, ülkenin çeşitli yerlerinde kanallar kazdırmıştı. Anadolu'dan göçürülen 30.000 çadır Kara Tatar, Isık Göl taraflarında yerleştirilmişlerdi.

Şehirlerin yeniden inşası ve kanallar açılmasına oğlu Şahrüh zamanında da devam edildi. O, 1410 yılında, Moğol istilasından beri harap bir halde bulunan Merv şehrinin yeniden imarını buyurmuş, bu arada Murgab ırmağından çıkan Merv suyunun harap olan seddi de onarılmış, 12 fersah uzunluğunda kanal açılmış ve Etraftan ahali getirilerek bölgeye yerleştirilmişti. Eserini 1494'te tamamlayan İsfizarî, bu yöredeki tarımdan övgü ile söz ederek, Herat ahalisinin giyecek ve yiyeceğinin buranın ürünlerinden sağlandığını kaydeder. Şahrüh 1435 yılında Kara Koyunlular üzerine sefere çıkıp, Kazvin'e geldiğinde, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'de boş kalan toprakların yeniden işlenmesi için çağrıda bulunarak, köylüden 5 yıl süre ile vergi alınmayacağını ilân ettirmişti.

Semerland civarındaki Soğd-i Kelân yöresini sulamakta olan Mirza arığı rivâyete göre Uluğ Beg tarafından açılmıştı. Ebû Sâid 1459 yılında Herat dolaylarına geldiğinde, bu yörede ekilebilecek olan her yerin ekilmesini, bunun için tohum ve hayvan dağıtılmasını buyurmuştu. Onun vezirlerinden Hâce Kutbeddin-i Simnanî, Horasan'da her yıl 7.000 yük tohum ektiriyordu.

İsfizarî, Hüseyin Baykara devrinde halkın kendini tamamen ziraata verip, tarıma açılmayan arazi kalmadığını, işlenmeyen toprakların kanallar açılmak suretiyle işlenir hale geldiğini kaydediyor. Bu cümleden olarak, Murgab'tan Merv-i Şahican'a kadar arazi tarıma açılmıştı.

Ticarî faaliyetlere gelince; Timur, ticaretin devlet hazinesi için en büyük gelir kaynağı olduğunun farkında idi. Semerkand'da pek çok dokuma tezgâhı bulunuyor ve şehir baharat ticaretine merkezlik ediyordu. Clavijo'nun ifadesine göre Timur "başşehirini dünyanın en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmişti." Bu düşünce ile ilgili ki, 1402 yılında Ankara Savaşı'nın ardından Fransa kralına gönderdiği mektubunda "karşılıklı olarak tüccarların gidip-gelmesini, tüccarlara güçlük çıkarılmamasını, zira dünyanın tüccarlar sayesinde bayındır ve müreffeh bir hal aldığını" ifade ediyordu.

Tüccarları koruma siyasetinin Şahrüh zamanında da devam ettiği görülüyor. Zira bu tarz ifadeler biz onun Çin hükümdarı ve Memlûk sultanına yazdığı mektuplarında da rastlıyoruz. Müverrih Abdürrezzak-ı Semerkandî, tanıştığı bir tüccarın defalarca Çin'den aldığı kumaşları Mısır ve Anadolu'ya, oradan aldığı malları ise Çin'e götürdüğünü söylediğine işaret ile, Şahrüh zamanında artık Mısır ile Çin arasındaki yolun işlek, aslında çok uzak olan bu mesafenin ise yakınlaştığını kaydeder. Âzerbaycan'daki Sultaniye şehri Avrupalı, özellikle Cenevizli ve Venedikli tüccarların uğrak yeri olduğu gibi, güneydeki Hürmüz'ün beynelmîlel ticaretin

merkezi olduğu anlaşılıyor. 845 (1441/42) yılında elçilikle Hindistan'a gönderilen Abdürrezzak-ı Semerkandî, Hürmüz'e de uğramıştı. O, dünyanın her tarafından Mısır, Suriye, Anadolu, Âzerbaycan, Arab ve Acem Irak'ı, Horasan, Mâverâünnehr, Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kalmuk ülkesi, Çin ve deniz ülkeleri, Habeşistan, Zengibar, Hind ve Arap yarımadası kıyısındaki şehirlerden ve çeşitli dinlerden tüccarların buraya geldiklerini, mal getirip-götürdükleri, ister para, ister takas yolu ile alışveriş yapılabildiğini kaydetmektedir. Menşei Uygurlara kadar uzanan, devlet sermayesine dayalı ortaklık müessesesi, bu devirde de varlığı sürdürmekte idi. Devlet hazinesinden kredi alan ortaklara büyük imkânlar sağlanıyor, hatta Tahranlıklar verilerle, her türlü vergiden muaf tutulup, hiç kimsenin onları rahatsız etmemesi, rüşvet ve hediye istememesi, hayvanlarına dokunmaması buyruluyordu. Hissedarlar arasında hükümdar, mirzalar ve ileri gelenlerin bulunduğu bu ortaklıklarda faizli kredi usulü de uygulanmış, bu ise şeriata aykırı görüldüğünden zaman zaman hükümdarlar ile ulemâ arasında anlaşmazlıklara ve ulemanın itirazlarına yol açmıştı.

Başkent olmasından dolayı Herat, devletin gelirleri ve servetin toplandığı yeri. Şehir özellikle köle ticaretinin merkezi olarak tanınıyordu. Hindistan'dan buraya her yıl 20.000 köle getirilir ve bunlar her zaman gerçek kıymetini bulurdu. En canlı ticaret merkezlerinden biri de Kabil şehri idi. Babür'e göre burası Hindistan'ın pazarı olup, Hind'den buraya her yıl 15-20 bin kervan geliyordu. Tüccarlar burada Horasan, Irak, Rum ve Çin mallarını da bulabilirlerdi. Kuzeyde ise aynı rolü Suğnak şehri oynuyordu.

Şahruh'un ölümünden sonraki karışıklıkların ardından Ebû Said'in Herat'a gelmesi şehre eski canlılığını da getirmişti. Ebû Said malî sıkıntılar içinde bulunmasına rağmen din adamlarının telkini ile Tamga vergisini kaldırmıştı. Önemli bir ticaret merkezi haline gelen Herat'ta bu devirde büyük sermaye sahipleri ortaya çıkmış, hattâ hükümdar zaman zaman yeni vergiler toplamak yerine, onlardan borç almak yoluna gitmişti. Hüseyin Baykara devrinde Herat'ta biriken servet, ticarî faaliyetleri artırmış, eski çarşı ve pazarlar yeni ilâvelerle büyütülmüştü. Herat'a bağlanan büyük ticaret yolları üzerinde bu devirde yeni yeni ribatlar yapılmış olması bunun en büyük delilidir.

Askerî hususlarla ilgili Tavacı Divânının dışında, mali hususlar ile ilgilenen diğer divân ise Divân-ı Mal diye adlandırılıyordu. Başlıca görevleri vergi işlerini yürütmek ve gelirlerin artırılmasını sağlamaktı. Para bastırılması, hesapların tutulması da bu divânın görev alanına giriyordu. Hazinesinin miktarı, gelirler ve bütçenin durumu hakkında bir fikre sahip değiliz. En yüksek para birimi Tümen olmakla birlikte, en çok kullanılan para biriminin Irak ve Kepeki Dinarı ile Dirhem ve Tenge olduğu anlaşılıyor. Vergi memuru olarak Muhassıl ve Tamgaçılardan söz edilmekte olup, vergi olarak İslâmiyet'in alınmasını uygun gördüğü vergilerden başka, ticaret ve zanaat ehlinde Tamga, ekili arazi ve köylüden Kılan, göçebelere ise hayvan vergisi alınmakta idi. Zaman zaman mevcut vergilere ek olarak yeni vergiler de alınıyor, olağanüstü hallerde orduya yardım adı altında para toplanıyor, bazen ise vergiler iki katına çıkarılıyor, hattâ işkenceye dahi başvuruluyordu. Ancak ahaliden sık sık vergi toplamak için bâzen tüccarlardan borç para alındığı da oluyordu. Hüseyin Baykara, ahalinin durumunu görerek, 1471 yılında iki yıl süre ile ahalinin şikâyetçi olduğu bazı vergilerin alınmamasını buyurduğu halde, bu bile ahalinin durumunun iyileşmesini sağlamamış, mali sıkıntılar devleti meşgul eden en mühim mesele olmaktan devam etmişti.

Eserin başında Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı ve Tarih Şubesi Başkanı Abdulahad Muhammedcanof'un Önsöz'ünde (s.7-8), "Timur ve halefleri zamanında devletin siyasî, kültürel ve iktisadî bakımdan büyük bir kalkınmaya sahne olduğu, bunlarla ilgili olarak devrin kaynaklarında geniş bilgi yer aldığı, 1996 yılında Timur'un doğumunun 660. yılı dolayısı ile çeşitli kongreler düzenlenip eserler yayınlandığı ve hattâ bunlardan pek çoğunun Özbekçe'ye tercüme edildiği, lâkin bunların pek azının iktisadî durum, para ve maliye ile ilgili olduğu" kaydedilerek, "bu konularda araştırma yapılması gereği" dile getiriliyor.

Özbekistan'da, İran İslâm Cumhuriyeti sefaretinde kültür ataşesi olarak görev yapan Behmen Ekberî ise esere dair yazdığı yazıda "eserin müellifi İrfan Tovhtiyef'in 1992 yılında Taşkent'te, Özbekistan Bilimler Akademisi'nde Özbekçe "Timur ve Hanedanı Mensuplarının Sikkeleri" adı altında, küçük boy, 44 sahifelik bir eser yayımladığını, daha sonra 1997 yılında ise bu eserini gözden geçirip, ilâveler ve değişikliklerle tanıtımını yaptığımız eseri 65 sahife olarak yayına hazır hale getirdiğini, ehemmiyetinden dolayı Özbekistan'daki İran Elçiliği Kültür Ataşeliği'nin eseri Farsça'ya çevirip yayınlamaya karar verdiğini" belirtmektedir.

Özbekistan Şarkiyat Enstitüsü'nde Farsça öğretim görevlisi olarak çalışan Abdülkamel Puladof eseri Farsça'ya çevirmiş, Afganistanlı şair ve yazar Muhammed Nasır-ı Tahurî ise eserin editörlüğünü üstlenmiştir.

Müellif eserin önsözünde "Vaktiyle Timur ve Timurular devri hakkında söz etmenin yasak olduğunu, fakat şimdi durumun değiştiğini, Cengiz Han Moğollar, Napolyon Fransızlar, İvan ve Petro Ruslar için nasıl millî kahramanlar ise, Emir Timur'un da Orta Asya için aynı şeyleri ifade ettiğini" kaydediyor (s.13). Yazar bu arada N. Şamî, Ş. Yezdi, H. Ebrû, İbn Arabşah, A. Semerkandî ve daha bazı müverrihlerin eserlerinin bu devrin araştırılması hususunda önemli kaynaklar olup, değerli bilgiler verdikleri halde, bunların hiçbirinin Timur'un iktisadî ve malî politikası hakkında bilgi vermediği, bu yüzden sikkelerin çok önemli bir yeri olduğunu ve değerli bilgiler verdiğini ifade etmeden geçemez.

Eser, Özbekistan Tarihi Devlet Müzesi'nin sikkeler bölümündeki H-21, H-47 ve H-154 numaralı koleksiyonlarda yer alan, Timur ve Halefleri ile ilgili, iki defineye dayanmaktadır. Bu definelerden biri 1965 yılı Ekim ayında, Taşkent'e bağlı Angren şehri yakınlarında Dukend köyünde bulunmuş olup, 69 Tenge ve 262 Mirî'den ibarettir.

İkinci define ise, 1989 yılı Ağustos ayında Kaşka Derya bölgesinde, Yeke Bağ'a bağlı Tirek ile Çağatay köyleri arasında yol düzeltmeleri yapan buldozer sürücülere tarafından bulunmuştur. Definenin önemli bir kısmı yörenin maliye idaresi müdürü tarafından kimseye danışılmadan Moskova'ya gönderilmiş olup, halen de orada korunmaktadır. Sözü edilen bu define 31 kg. ağırlığındadır. Bir kısmı elden ele dağılmış ise de, bu haber duyulduktan sonra yazar, Özbekistan Devlet Müzesi Sikke uzmanlarından birisi ile birlikte yöredeki ahaliiden 1129 tane gümüş sikkeyi toplamayı başarmış ve müzeye teslim etmiştir.

Eser, Timur'un İşbaşına Gelmesinden Önce Orta Asya'nın Tarihi Durumu (s.16-24) ile başlamakta; Emir Timur'un Para-Maliye Politikası ve Sikkeleri (s.25-38) konusu ile devam etmektedir. Yazar burada kaynak belirtmeksizin, Avrupa'da 17. yüzyılda ilk bütçe örneğinin İngiltere ve Fransa'da görüldüğünü, fakat bundan 3 asır önce Timur'un ülke idaresinde bütçe uygulaması başlattığını belirtir (s.27) ve başta tarım ürünleri olmak üzere devlet gelirleri anlatılarak, Timur'un sadece siyasi bir devlet adamı değil, aynı zamanda büyük bir ıslahatçı, iktisadî konularda bilgi sahibi olduğunu vurgular (s.30).

Timur devrinde ülke dâhilinde 40'tan fazla şehirde para kestirildiği anlaşıyor (s.32). Timur devrinde bazı sikkeler üzerinde 4 Halife'nin adlarının yer alması da dikkat çekicidir (s.34-35). Bundan sonra Timur'un kestirdiği sikkelerden 20 tanesinin üzerindeki ibareler verilmekte ve sikkelerden bazıları üzerinde İspanyol elçi Clavijo'nun da zikrettiği, 3 halkadan ibaret armanın mevcudiyetinden söz edilmektedir (s.37). Ayrıca kitabın sonundaki resimlere bakınız).

Ardından Timur'un haleflerinden olan Muhammed Sultan, onun oğlu Muhammed Cihangir ve Halil Sultan'ın sikkeleri üzerinde durulur (s.39-44). Buradaki bazı sikkeler üzerinde de 4 Halifenin adları görülmektedir. 4 Halife'nin adları daha bazı sultanların sikkeleri üzerinde de görülmektedir.

Timur'un ölümünden sonra tahtı ele geçiren torunu Halil Sultan'ın Semerkand'dan uzaklaştırılmasının ardından hâkimiyeti ele geçiren Timur'un küçük oğlu Şahruh'un kestirdiği 11 sikke tanıtılır (s.45-48) ve ardından da Şahruh'un oğlu Uluğ Beg'in Semerkand tahtına oturmasına ve onun bastırduğu sikkelere geçilir (s.49-52). Burada Uluğ Beg'in 823 (1420) yılında Semerkand'da basılan bakır sikkesi üzerinde 5 köşeli yıldız motifi; 832 (1428/9) yılında Buhara'da basılan sikkesi üzerinde ise çiçek motifi yer aldığı kaydedilir (s.51). 98 ve 99 numaralı sikkeler üzerinde (s.100) bulunan ceylan motifi de dikkat çekicidir.

"Uluğ Beg'in Öldürülmesinden Sonra Mâverâünnehir'de Hüküm Süren Timur'un Halefleri ve Sikkeleri" başlığı altında (s.53-56) pek çok hanedan mensubundan söz edilmekte ise de bizim için en önemlileri Uluğ Beg'in oğlu Abdüllâtif ile Ebû Said'dir. 853 (1449) yılında, Semerkand'da Mirza Abdüllâtif tarafından kestirilen sikkenin üzerinde (es-Sultanu'l- Âzam Abdüllâtif Bahadır b. Şahruh Bahadır b. Timur Kürekân) babası Uluğ Beg'in adının anılmaması (s.53) ilgi çekicidir.

"Timur'un Horasan'da Hüküm Süren Halefleri ve Sikkeleri" başlığını taşıyan sahifelerde (s.57-59), Sultan Hüseyin Baykara üzerinde durulur ve kestirdiği sikkelerden bazıları tanıtılır.

Ardından "Bağımsız Özbekistan Millî Paraları ve Emir Timur ve Mirza Uluğ Beg'in Doğumu Münasebeti ile Kestirilen Sikkeler"'e geçilir (s.60-66). Burada Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 3. yılı dolayısı ile 10 Som değerinde 2 para bastırıldığı belirtiliyor ve özellikleri veriliyor. Bunlardan birincisi 99,9 ayar gümüş, 31 gr. ve beyaz renkte; ikincisi ise 28,28 gr. bakır-nikel karışımı, altın kaplama, sarı renklidir. Her iki sikkenin de kutru 38,6 mm.dir. Sikkelerin üzerinde Taşkent'teki Timur heykeli nakşedilmiş olup, sikkenin üst tarafında "TOŞKENT" kelimesi, alt tarafında ise daire şeklinde "AMIR TEMUR HAYKALI" "10 SOM" ibareleri, arka yüzünde ise "ÖZBEKİSTON MUSTAQİLLİĞİNİN 3 YILLIĞI" "1994" ibareleri ile devlet arması yer alıyor (s.62. Şekli için bkz. s.115).

Uluğ Beg'in doğumunun 600. yılı dolayısı ile 1994 yılında 1 Som değerinde, bakır, 16 gr. ağırlığında, altın kaplama, 31 mm. kutrunun bir sikke kestirilmiş olup, üzerinde Uluğ Beg'in kabartma portresi, üst kısmında "MUHAMMAD TARAGAY ULUG BEK", alt tarafında ise "1394-1449" sayıları; arka yüzünde ise "ÖZBEKİSTON RESPUBLİKASI" "1 Som 1994" ibareleri ile devlet arması yer almaktadır (s.63. Şekli için bkz. s.115).

Timur'un doğumunun 660. yılı dolayısı ile 1996 yılında 100 Som değerinde 2 çeşit sikke bastırılmıştır. Bunlar 99,9 ayar gümüş, 38 mm. kutrunun ve 31,1 gram ağırlığındadır. Bunlardan biri beyaz, diğeri ise altın kaplama olup, sarı renktedir. Her iki sikkenin bir yüzünün ortasında at üzerinde Timur tasviri, alt tarafta "100 Som", sol tarafında "1336"; sağ tarafında "1405" sayıları yer almakta; "AMIR TEMUR 660 YIL" ibaresi resmi çerçevelemektedir. Sikkenin arka yüzünde ise devlet arması tasviri ve onun çevresinde "ÖZBEKİSTON RESPUBLİKASI 1996" ibaresi bulunmaktadır (s.63-64. Şekli için bkz. s.116).

Eserin sonunda "Timur ve Hanedanı Mensuplarının Sikkelerinin Katalogu" bulunmaktadır (s.67-78). Bunların çoğu Timur'a ait olup, 103-107 numaralar arasındaki 5 tanesi ise yukarıda sözü geçen bağımsızlık sonrası basılan sikkelerdir. Katalogda zikri geçen sikkelerin arkalı-önlü fotoğrafları da verilmiştir (s.81-116).

Özbekistan Devleti Tarihi Devlet Müzesinde muhafaza edilen Timur ve hanedanı mensuplarının kestirdikleri oldukça nadir sikkelerin tanıtılmasının yer aldığı eser Nüemizmatların ilgisini çekebileceği gibi, devrin tarihi ile ilgilenen araştırmacılar için de oldukça yararlı olacaktır.